

Diabol alebo psychopatológia? Pohľad psychológie na ľudské zlo

Daniela Kurečková

Psychologický ústav FFMU, Brno

info@psychologon.cz

obr.1

Abstrakt

Všetci sa pohybujeme vo svete, ktorý má určité nepísané pravidlá. Či však už ide o spoločenský takt, dopravné predpisy či nutnosť dodržiavať sľuby, vždy sa nájde niekto, kto tieto pravidlá poruší a následne za to nesie zodpovednosť. Nie každý je rovnako dobrý v dodržiavaní predpísaných noriem. Čo ak ale nejde o stanovené normy, ale o vrodené inštinkty, ktoré bránia vymieraniu ľudskej rasy? Kto je schopný ich porušiť?

Kľúčové slová

ľudské zlo, empatia, morálny vývoj, nacistické experimenty, poruchy osobnosti

Abstract

We all live in a world filled with rules. It does not matter if it is connected with decorum, traffics or fulfillment of promises, everytime there is someone who breaks the rule and later bears the responsibility. Not everyone is equally good at being controlled by given norms. However, what if we stop talking about norms and start considering inborn instincts, which are supposed to block the extinction of human race? What kind of a man is capable of breaking these?

Key words

human evil, empathy, moral development, nazi experiments, personality disorders

Morálka a jej korene

Ľudské morálne pravidlá sa v každej kultúre obvykle týkajú vymedzenia toho, čo je správne a čo nie, konceptu empatie, spravodlivosti, štedrosti, práv a povinností ale aj toho, čo je zakázané, ako vražda, násilie, ubíženie komunity a iné. Dnes je zrejmé, že isté zložky morálnej výbavy človeka sú inštinktívne, čo znamená, že sú vrodené a teda evolučne podmienené (Barry, 2007). Niektorí autori tvrdia, že altruizmus je evolučne adaptívny, teda prospešný pre prežitie skupiny a zachovanie rodu (Hoffman, 1981). Výstupom tejto teórie teda je, že sa každý z nás narodí s vrodenu výbavou altruizmu, empatie a morálky.

Prečo však potom existujú zlí ľudia a čo to vlastne zlo je? Zlo je vo všeobecnosti považované za niečo, čo škodí a či už škodí zvieratám alebo ľuďom, je odsúdenia hodné; v priebehu dejín sa o zle uvažovalo aj ako o vtelení diabla, o rozhodnutí zísť z cesty, o úmyselnom odvrátení sa od správnosti. Dnes je zlo predmetom skúmania psychológie, ktorá sa snaží zodpovedať otázku, čo sa ľuďoch môže stať, že v nich preváži sklon ublížiť druhému nad vrodenu predispozíciu byť morálnym.

Zlo a pohľad psychológie naň

Čo si pomyslíte o ľuďoch, ktorí týrajú alebo zneužívajú svoje dieťa? Existujú aj takí, ktorí umiestnia do verejného priestranstva bombu a zabijú ňou stovky ľudí, len aby dosiahli svoje mocenské, politické či ideologické ciele. Od nepamäti sa ľudia navzájom zabíjajú počas vojen a ozbrojených konfliktov, tušiac, že aj protivník je len človek, ktorého doma čaká rodina. A predsa do toho idú znova. Niektorí autori často a opakovane upozorňujú na zverstvá, ktorých je ľudská povaha schopná. Počas holokaustu nebola výnimkou kastrácia detí, aplikovanie týfusu do mladého organizmu počas „vedeckých“ experimentov, násilné zamrzanie ľudí až do posledného výdychu, prišívanie rúk naopak či pitvanie mozgu zaživa. Jedno svedectvo hovorí aj o nútení 90 ľudí piť iba morskú vodu a to po dobu 12 dní, kedy dochádzalo k výraznej dehydratácii vedúcej cez enormné zúfalstvo až k smrti (Bogod, 2004).

Je ťažko vyjadriť, akou výzvou je pre psychológiu snažiť sa objasniť, ako k týmto veciam vôbec môže dôjsť. Jedno z najznámejších vysvetlení podali Milgramove experimenty, ktorých hypotézy sú založené na ovplyvniteľnosti človeka autoritou (Milgram, 1974 as cited in Cummins, 1998). V tomto bode je nutné spomenúť aj prínos Solomona Ascha a jeho známeho konceptu konformity, ktorý poukazuje na to, aké ťažké je nepodľahnúť názorom skupiny a plávať proti prúdu (Asch, 1952). Princíp rozloženej zodpovednosti by tiež mohol ponúknuť zaujímavý pohľad na túto problematiku. Tvrdí, že čím viac ľudí je zodpovedných

za čin, tým menšiu zodpovednosť nesie za daný čin každý z jednotlivcov (Latané & Rodin, 1969 as cited in Cummins, 1998). Ak však v teoretickej rovine pominieme vonkajšie vplyvy a budeme sa sústrediť na intrapersonálne charakteristiky jedinca, ktorý vykoná nejaký ohavný čin, musíme sa na vec pozerat' z iného uhlu pohľadu.

Uvažujme teda o morálke a altruizme ako o istom druhu morálnej zmluvy (ako to robil už Rousseau). Vidíme, že základom celého konceptu je schopnosť prehodenia perspektívy (Barry, 2007). Ak sa budem správať morálne ja, očakávam takéto správanie aj od druhých; okrem toho, nebudem robiť to, čo nechcem, aby druhí robili mne. Človek si je väčšinou schopný predstaviť bolesť, ktorú by svojimi činmi spôsobil, preto dané činy prehodnotí. Jedná sa o základnú schopnosť empatie. Práve na tomto konštrukte postavil svoju teóriu zla Simon Baron-Cohen.

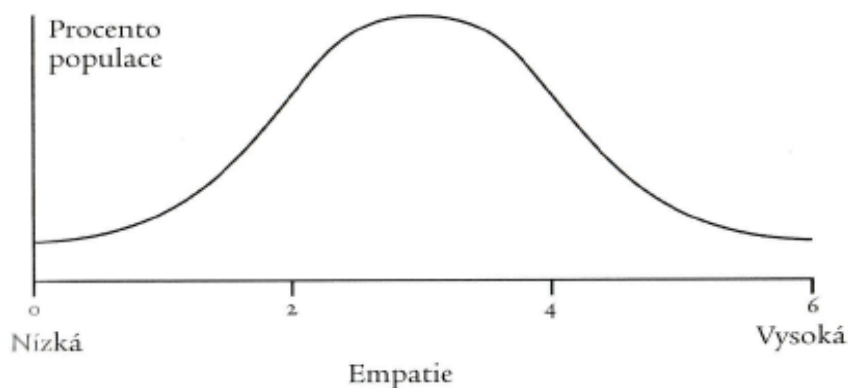
Ked' schopnosť empatie zlyháva

Simon Baron-Cohen (obr. 2) je profesor vývojovej psychopatológie na univerzite v Cambridge. Je riaditeľom Centra pre výskum autizmu ([Autism Research Centre](#)), okrem iného sa teda zaoberá autizmom a to s ohľadom na výskum teórie mysle. Jeho pravdepodobne najznámejšou publikáciou u nás je kniha *Duševná slepota: nevidieť do mysle* (vydavateľstvo Európa).

obr.2

Vo svojej publikácii *Veda zla* s podtitulom *Nová teória ľudskej krutosti* (2014) spája to, čomu hovoríme zlo s tzv. eróziou empatie. Zakladá sa na postuláte, že miera empatie tvorí v spoločnosti kontinuum, čo znamená, že každý z nás vykazuje nejakú mieru empatie – na stupnici od nuly až po maximum. Najviac ľudí sa nachádza v strednej oblasti Gaussovej krivky (viď obrázok 3, Baron-Cohen, 2014), teda je empatických v strednej miere. Odchýlky na stranu zvyšovania sa tejto vlastnosti (zvýšená empatia) nie sú v spoločnosti odmietané, odchýlky smerom k nule však áno. Práve tieto prípady označuje autor ako prípady ľudí, ktorých nazývame zlými.

Obrázek 3: Gaussova křivka empatie

Autor definuje poruchu empatie ako stav, kedy človek prestáva druhého vnímať ako človeka a začína ho vnímať ako objekt. Je potom oveľa jednoduchšie ublížiť mu a sledovať vlastné záujmy, ak sa navyše nachádza v prostredí, ktoré daný čin schvaľuje (napr. vojenský konflikt), nie je tento čin už žiadnym problémom. Prečo ale dôjde k tejto poruche? Baron-Cohen hovorí o erózii empatii dočasnej (k nej dôjde na základe aktuálnych životných udalostí a je zvratná) a o trvalej. Medzi negatívne formy tejto trvalej erózie empatie zaraďuje poruchy osobnosti: hraničnú, narcistickú a antisociálnu. Svoje tvrdenia podopiera skúmaním neuronálnej bázy empatie.

Mnoho vedcov sa v poslednej dobe pokúša nájsť jednotlivé mozgové štruktúry, ktoré sa podieľajú na schopnosti empatie (z mnohých vyberám Chakrabarti et al., 2006; Jabbi et al., 2007; Lamm et al., 2007; Shamay-Tsoory et al., 2009). Baron-Cohen na ne nadväzuje a zachádza ešte ďalej: skúma funkciu týchto neuronálnych obvodov u ľudí s hraničnou a antisociálnou poruchou osobnosti. Záver je jasný: ľudia s oboma typmi spomínaných porúch osobnosti vykazujú mnoho abnormalít v empatickom obvode mozgu. Autor tak dokazuje súvis empatie s danými poruchami osobnosti nielen upozorňovaním na patologické a nemorálne behaviorálne prejavy jedincov s týmito poruchami, ale aj konkrétnymi faktami z oblasti neurovied.

Záver – našli sme odpovede?

Je príliš odvážne a takmer nerozumné tvrdiť, že každý, kto niekedy vykonal zlý skutok, trpí poruchou osobnosti. Čo však už stojí za uváženie je fakt, že človek v danej chvíli nebol príliš empatický. Hypotéza o dočasnom výpadku schopnosti empatie teda nemusí byť úplne scestná. Výskum porúch osobnosti a ich súvisu s mozgovým obodom empatie ako je nám v súčasnosti známy, je len v začiatkoch. Nikto sa nepokúša tvrdiť, že každý, kto touto

poruchou trpí je človekom krutým a zlým. Je ale možné, že má sklon k čiastočnej strate empatie, čo môže viesť k bezohľadnosti.

Pre psychológiu je ťažké nájsť definíciu, ktorá by obsahla všetky významy, ktoré v sebe termín „zlo“ nesie. Je potom ešte ťažšie zobecniť dôkazy o jeho príčinách, či dokonca tvrdiť, že sme schopní nájsť nejaký druh kauzálnych súvislostí ohľadom ľudského zla. Zatiaľ sa preto uspokojíme s čiastočnými dôkazmi o poruchách empatie, ktoré môžu priniesť veľa nových súvislostí.

- Asch, S. (1952). *Social psychology*. New York: Prentice Hall, INC. s. 577-579.
- Baron-Cohen, S. (2014). *Věda zla*. Brno: Emitos.
- Barry, K. (2007). The efficient cognitive process of moral realism and its connection to evolutionary psychology and neurobiology. *Journal of Pastoral Councelling*. Vol. 42. s. 74-83. [stiahnuté dňa 28.11.2014] online na <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=88c695df-8c0c-42d3-8abb-6ff131c364de%40sessionmgr4004&hid=4203>
- Bogod, D. (2004). The Nazi Hypothermia Experiments: Forbidden Data? *Anaesthesia*, 59. s. 1155–1159. [stiahnuté dňa 27.11.2014] doi: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2044.2004.04034.x/abstract>
- Cummins, D. D. (1998). *Záhady experimentální psychologie*. Praha: Portál.
- Hoffman, M. L. (1981). Is Altruism Part of Human nature? *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 40, No. 1. s. 121-137. [stiahnuté dňa 27.11.2014] doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.40.1.121>
- Chakrabarti, B; Bullmore, E.; Baron-Cohen, S. (2006). Empathizing with basic emotions: Common and discrete neural substrates. *Social neuroscience*, 1 (3-4). s. 364-384. [stiahnuté dňa 30.11.2014] doi: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17470910601041317>
- Jabbi, M.; Swart, M.; Keysers, Ch. (2007). Empathy for positive and negative emotions in the gustatory cortex. *NeuroImage*, Vol. 34, Issue 4. s. 1744-1753. [stiahnuté dňa 30.11.2014] doi: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1053811906010780>
- Lamm, C.; Batson, C. D.; Decety, J. (2007). The Neural Substrate of Human Empathy: Effects of Perspective-taking and Cognitive Appraisal. *Journal of Cognitive Neuroscience*, Vol. 19, No.1 s. 42-58. [stiahnuté dňa 30.11.2014] doi: <http://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/jocn.2007.19.1.42>
- Shamay-Tsoory, S.; Aharon-Peretz, J.; Perry, D. (2009). Two systems for empathy: a double dissociation between emotional and cognitive empathy in inferior frontal gyrus versus ventromedial prefrontal lesions. *Brain*, 132. s. 617-627. [stiahnuté dňa 30.11.2014] doi: <http://dx.doi.org/10.1093/brain/awn279>

Zdroje obrázků:

Obr.1 – <http://www.aktuality.sk/fotogaleria/247416/holokaust/1/>

Obr.2 – http://en.wikipedia.org/wiki/Simon_Baron-Cohen#mediaviewer/File:Simon_Baron-Cohen.jpg

Obr.3 - Baron-Cohen, S. (2014). *Věda zla*. Brno: Emitos. s. 31.